

O lišce a čbánu

Jediná původní staročeská bajka o lišce, která chce utopit džbán, ale sama při tom zemře. Je součástí Hradeckého rukopisu z 2. pol. 14. stol.

Czban poczie ſwrchu plawati.
Poczie liška nan wolati,
rzkucz: „Czbane, brrzo wiz o ſſobie,
gyzt geſt welmi zle o tobie.

Čbán počě svrchu plavati.
Počě liška naň volati,
řkúc: „Čbáne, brzo viz o sobě,
jižť jest velmi zle o tobě.

a) Transkripce

Mladší spřežkový pravopis

1. cz = c/č; ſſ = s/š; w = v; rz = ř; g = j; ie = ě
2. doplnění kvantity
3. doplnění háčků nad n, t na odpovídajících místech
4. úprava i/y

b) Rekonstrukce hláskového vývoje

czban

*čьбанъ > čban (10. století) – zánik a vokalizace jerů, samohláska způsobila zánik obou

čban > čbán – náhradní dloužení související se zánikem jerů

čbán > džbán (14. století) – ustálení regresivní asimilace znělosti a etymologická neprůhlednost slova způsobily fonetickou i grafickou změnu č > dž

poczie

*počę > počä (10.–11. stol) – denazalizace

počä > počě (12.–13. stol.) – přehláska ä > ě

počě > poče (2. pol. 14. stol.) – zánik jotace

naň

Předložka na + praslovanské jь. Koncové -n před 3. osobou se rozšířilo od předložek съn, вьn i k dalším.

na-n- jь > naň (10. stol.) zánik a vokalizace jerů; splynutí skupiny -nj v ñ

rzkucz

*rьkŭci > r'kŭci (10. stol.) – zánik a vokalizace jerů, měkký jer zanechává r'

r'kŭci > rkúci (10. stol.) – denazalizace

r'kúci > řkúci (13. stol.) – vznik ř z palatalizovaného r' asibilací

řkúci > řkəuci (konec 14. stol.) – první fáze diftongizace ú > ou

řkəuci > řkouci (15. stol.) – druhá fáze diftongizace ú > ou

řkouci > řkouc (15. stol.) – odpadnutí koncového -i (apokopa)

c) Určení gramatických kategorií včetně flexe

czban – substantivum, nom. sg., m., o- kmen, deklinace jmenná, vzop chlap

poczie – verbum, 3. os. sg., aorist sigmatický, aktivum, vid dokonavý, 1. třída, vzor pieti

plawati – verbum, infinitiv, aktivum, vid nedokonavý, 1. třída, vzor vésti

liška – substantivum, nom. sg., f., a- kmen, deklinace jmenná, vzor žena

nan – prepozice + pronomen, ak. sg., m., deklinace zájmenná rodová, vzor ten

rzkucz – verbum, 3. os. sg., přechodník přítomný, 1. třída, vzor péci

wiz – verbum, 2. os. sg., imperativ, aktivum, vid nedokonavý, 4. třída, vzor trpěti

d) Rekonstrukce morfologického vývoje

poczie

V rámci staré češtiny se *poczie* řadilo do 1. třídy, vzor *pieti*. Nyní jde o 2. třídu, vzor *začne*. Změna kmenotvorné přípony díky tvaru infinitivu. *Poczie* má koncovku aoristu. Aorist je jednoduchý minulý čas, ve staré češtině vyjadřoval děj minulý ukončený. Přestal se používat během 15. století. Většinou se tvořil pouze od dokonavých sloves. Do nové češtiny se zachovaly pozůstatky aoristu ve tvarech *bych, by, bychom, byste* – těch se však užívá k utvoření novočeského kondicionálu.

naň

Jde o variantní tvar akuzativu singuláru zájmena *on* (masculinum) a *ono* (neutrum) po předložce *na*. Podobné: *oň, proň, veň, zaň*. V současnosti se vyskytuje pouze řídce ve východních oblastech. Bývá již vnímáno jako knižní a archaické.

Prosadily se ukazovací tvary *na něj/něho*.

On, ona, ono nahradilo zájmena *jb, ja, je*. Po předložkách se v obou funkcích užívá tvarů s počátečním *ň* – *na něho, něj* – *naň*.

rkucz

Nt-ové participium. Participiální základy (*volajúc–*) byly východiskem pro tvoření deverbálních adjektiv (*volajúci*). Byly skloňovány podle měkké složené deklinace. Přechodníky se přestávají používat během 16. století. V nové češtině je pokračováním, ač archaickým, přechodník přítomný.

wiz

Tvoří se částečně podle atematických sloves a částečně podle pravidelných vzorů. Stejně jako atematické sloveso *věděti* tvoří imperativ i sloveso 4. třídy *viděti*: *viždb*. Po zániku jerů v 10. století *vižd*. Nyní *viz* nahrazuje hovorové *vid'*.

Použitá literatura:

Gebauer, Jan. *Historická mluvnice jazyka českého*. Díl III., sv. 2 Časování. Praha, 1958.

Pleskalová, Jana. *Stará čeština pro nefilology*. Brno: Masarykova univerzita, 2001.

Porák, Jaroslav – Křístek, Václav. *Chrestomatie k vývoji českého jazyka (13.–18. století)*. Praha, 1979.

Rejzek, Jiří. *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda, 2001.